

(I-II, W 1829), *Philosophische Vorlesungen, insbesondere über Philosophie der Sprache und des Wortes* (W 1830) zdefiniował katolicyzm jako jedyną prawdziwą religię, istniejącą od początku świata, najpierw w postaci objawienia dokonującego się w sumieniu i w przyrodzie, a nast., od czasów Jezusa Chrystusa, jako zjawisko hist. w postaci dogmatów, tradycji Kościoła rzym.kat., egzegezy bibl.; katolicyzm uznał za instancję mor. i uniwersalną religię, wypełniającą przestrzeń zarówno hist., jak i metafiz., a także stwarzającą perspektywę eschatol., której apogeum będzie osiągnięcie przez człowieka dojrzałości, polegającej na utożsamieniu się z ewangelicznymi prawdami i ich urzeczywistnieniu w otaczającym go świecie; w rozprawie *Über der Sprache und Weisheit der Inder* (Hei 1808) polemizuje z popularnym w filozofii tego czasu panteizmem; dzieła Sch. ukazały się pt. *Sämtliche Werke* (I-X, W 1822-25; I-XV, 1846); w języku pol. jego utwory wydano w zbiorach *Manifesty romantyzmu 1790-1830* (Wwa 1975, 139-171) i *Pisma teoretyczne niemieckich romantyków* (BN II 246, Wr 2000, 117-221).

E. Behler, *Friedrich Sch. mit Selbstzeugnissen und Bilddokumenten*, Reinbek 1966, 2004¹; K. Peter, *Friedrich Sch.*, St 1978; J. Osinski, *Katholizismus und deutsche Literatur im 19. Jahrhundert*, Pa 1993; C. Brauers, *Perspektiven des Unendlichen. Friedrich Sch. ästhetische Vermittlungstheorie. Die freie Religion der Kunst und ihre Umformung in die Traditionsgeschichte der Kirche*, B 1996; M.P. Markowski, „Poiesis”. *Friedrich Sch. i egzystencja romantyczna*, w: F. Schlegel, *Fragmenty*, Kr 2009, VII-LXXIV; *Figuren der Konversion. Friedrich Sch. Übertritt zum Katholizismus im Kontext*, Pa 2011.

Marek Jakubów

SCHLEIERMACHER FRIEDRICH, ur. 21 XI 1768 we Wrocławiu, zm. 12 I 1834 w Berlinie, protest. teolog, filolog klasyczny, filozof, pedagog.

1. **Ż y c i e** – Pochodził z rodziny duchownego reform.; uczył się w szkołach prowadzonych przez → braci czeskich w Niesky (1783-85) i Barby n. Łabą (1785-87); z powodu kryzysu wiary po 1786 zerwał kontakty z braćmi czes.; 1787-89 studiował filozofię, teologię ewang. oraz filologię klasyczną na uniw. w Halle; znaczny wpływ w tym czasie wywarli na niego tamtejsi przedstawiciele → neologii – teolog J.S. Semler i filozof J.A. Eberhard; tam też rozpoczęła się jego wieloletnia krytyka filozofii I. → Kanta; 1790-93 był nauczycielem prywatnym u rodziny Dohnów w Słobitach k. Pasłęka; po ordynacji 1794 został wik. i kaznodzieją w Gorzowie Wlkp., a 1796 – kapłanem berlińskiego szpitala Charité, stał się też uczestnikiem lit. salonów Berlina; 1802 objął urząd kaznodziei w Słupie n. Pianą, gdzie rozpoczął 5-tomowe tłum. na niem. język pism Platona (*Platons-Werke* I-V, B 1804-10; I-VI, B 1855-68³); 1804 został prof. filozofii i teologii oraz kaznodzieją na uniw. w Halle, a po jego zamknięciu 1806 przez → Napoleona I Bonapartego przeniósł się 1807 do Berlina; 1809 został tam reform. kaznodzieją oraz współtworzył (z W. von → Humboldtem) tamtejszy uniwersytet – od 1810 był jego prof. (i pierwszym dziekanem wydz. teologii), a 1815-16 – rektorem; 1810 został członkiem prus. Akademii Nauk (przeprowadził jej reorganizację, od 1827 przewodniczył); 1810-15 angażował się w reformę oświaty oraz popierał zawartą 1817 w Prusach kośc. unię luteran i ewangelików reformowanych.

2. **D z i e ł a** – Pierwsze prace Sch. ukazały się anonimowo i miały charakter lit.; *Über die Religion. Reden an die Gebildeten unter ihren Verächten* (B 1799, St 2010; *Mowy o religii do wykształconych spośród tych, którzy nią gardzą*, Kr 1995) stanowiły ważne impulsy do rozwoju nowej orientacji teol. i filoz.; w *Monologen* (B 1800, Mn 1900) zawarł osobisty manifest etyki indywidualności, zaś w apologii *Vertraute Briefe über Friedrich Schlegels „Lucinde”* (Lübeck 1800, Wei 1920) propagował nowe rozumienie etyki heterogennej (zwl. małżeńskiej); pierwszym dziełem nauk. Sch. były *Grundlinien einer Kritik der bisherigen Sittenlehre* (B 1803, L 1928²), zawierające krytykę dotychczasowych systemów etycznych; anonimowe pismo *Zwei unvorgreifliche Gutachten in Sachen des protestantischen Kirchenwesens* (B 1804, 1846) dotyczyło ko-

niecności reformy Kościoła protest., a *Gelegentliche Gedanken über Universitäten in deutschem Sinn* (B 1808) postulowały podjęcie debaty nad reformą oświaty niem. (zwl. reformy uniw.), urzeczywistnione m.in. w działalności uniw. w Berlinie; w *Kurze Darstellung des theologischen Studiums* (B 1811, 1830²) ukazał nowe spojrzenie na studium teologii (szczeg. protestanckiej) i jej dyscyplin szczegółowych; w *Der christliche Glaube nach den Grundsätzen der evangelischen Kirche im Zusammenhange dargestellt* (I-II, B 1821-22, 1960⁷) przedstawił nowe ujęcie dogmatyki, koncentrujące tradycyjną naukę chrześc. na kośc. świadomości przebaczenia grzechów i → łasce, będącej efektem zbawczego dzieła Jezusa Chrystusa; jest również autorem oprac. *Die Weihnachtsfeier. Ein Gespräch* (B 1804, Z 1989), zawierającego refleksję na temat Bożego Narodzenia, oraz egzeget. *Über den sogenannten ersten Brief des Paulus an den Timotheus* (B 1807), które przyczyniło się do zanegowania autorstwa Pawła Apostoła 1 Tm; na bazie wieloletniej działalności dydaktycznej Sch. zostały wyd. pośmiertnie (na podstawie zachowanych manuskryptów i notatek uczniów) m.in. dzieła: *Dialektik* (B 1839, I-II, F 2001), *Ästhetik* (L 1931, H 1984), *Hermeneutik* (Hei 1959, 1974²), *Ethik 1812/13* (H 1981, 1990²), *Theologische Enzyklopädie 1831-32* (B 1987), *Texte zur Pädagogik* (I-II, F 2000, 2009), *Pädagogik. Die Theorie der Erziehung von 1820/21 in einer Nachschrift* (B 2008); jego dzieła zbiorowe ukazały się jako *Sämtliche Werke* (I-XXX, B 1834-64), zaś edycja kryt. wydawana jest od 1980 jako *Kritische Gesamtausgabe* (dotychczas opublikowano 26 tomów); bibliogr. podmiotową i przedmiotową Sch. opracował T.N. Tice: *Sch. Bibliography. With Brief Introduction, Annotations and Index* (Pri 1966), *Sch. Bibliography. Updating and Commentary, 1784-1984* (Pri 1985), *Sch. Bibliography* (New Athenaeum 1(1989) 280-350, 2(1991) 131-163, 4(1995) 139-194).

3. **P o g l ą d y** – Sch. był przeciwnikiem wyłącznie teor. rozważań, tradycyjnej protest. → ortodoksji (III), tzw. religii naturalnej i oświeceniowego racjonalizmu; próbował wykazać, że religia (i religijność) należy do gł. doświadczeń każdego człowieka, a jej fenomen jest zjawiskiem samoistnym, różnym od metafizyki i moralności; wg niego istotą rel. doświadczenia człowieka jest uczucie i tzw. ogląd jej głębi; religia jako efekt oddziaływania wszechświata (właściwie rozumiany stanowi wg niego synonim Boga) na człowieka, rodzącego w nim uczucie i ogląd, jest dla niego prądem życia duchowego, określa go w całym jego życiu (czyni go człowiekiem); podejmując problem religii, Sch. dokonał krytyki koncepcji personalistycznej i panteistycznej (sam o panteizm był często posądzany), uważając chrześcijaństwo za „wyższą potencję religii” i sugerując, że „jest ono religią religii” – absolutną.

W teol. rozważaniach pojęciem centr. uczynił → pobożność, wynikającą z „uczucia absolutnej zależności od Boga”, implikującego tak silną świadomość Boga, iż teor. dowody na Jego istnienie są zbędne; nauka teol. winna być wyrazem oglądu rel. i wolną refleksją nad rel. doświadczeniem; zbawienie ofiarowane przez Boga skutkuje przemianą świadomości wierzącego – dokonuje się „z nami” i „w nas” (nie jest jakimś kosmicznym wydarzeniem, które dokonuje się „poza nami”); teologię rozumie jako „pozytywną” naukę, a jej sens stanowią wg niego relacja do związanych z nią zadań i praktyka kośc.; wyróżnia w niej i prezentuje swoistą triadę – tzw. teologię filoz., hist. oraz prakt. (→ pastoralna teologia III 1), którą uważał za „koronę studium teologicznego”.

Sch. uważany jest za jednego ze znaczniejszych myślicieli chrześc. po M. Lutrze; zainicjował nową epokę w protest. filozofii i teologii; był pionierem w zakresie krytyki bibl., inicjatorem XIX-wiecznego chrystocentryzmu teol. oraz hermeneutyki filoz.-teol., przyczynił się także do rozwoju pedagogiki (opracował m.in. teorię środków wychowawczych); 1828 zostało zał. czasopismo „Theologische Studien und Kritiken”, poświęcone rozwijaniu myśli Sch., a zwl. teologii → pośrednic-

SCHLEIERMACHER

twą (J.K.L. Gieseler, F. Lücke, K.I. Nitsch, A. Schweizer, K. Ullmann); do jego uczniów i zwolenników należeli m.in.: F.H.R. Frank, J.Ch.K. von Hoffmann i A. Twesten; idee Sch. rozwijali m.in. A. → Ritschl i R. → Bultmann, a krytykami byli gł.: K. → Barth (zwł. w zakresie chrystologii), F.Ch. → Baur, E. → Brunner, F. → Gogarten, G.W.F. → Hegel i D.F. → Strauss.

W. Dilthey, *Leben Sch.*, B 1870, L 1979³; H.J. Birkner, *Theologen des Protestantismus im 19. und 20. Jahrhundert*, St 1978, I 9-21; H. Peiter, *Klassiker der Theologie*, Mn 1983, II 74-88; B.A. Gerrish, *A Prince of the Church. Sch. and the Beginnings of Modern Theology*, Lo 1984; W. Hornig, *HDTh III 147-157*; K.W. Clements, *Friedrich Sch., Pioneer of Modern Theology*, Lo 1987; Ch. Berner, *La philosophie de Sch. Herméneutique, dialectique, éthique*, P 1995; M. Uglorz, *Od samoświadomości do świadomości wiary. Wprowadzenie do dogmatyki ewangelickiej*, Wwa 1995, 48-49; H.J. Birkner, *Sch.-Studien*, B 1996; A. Geck, *Sch. als Kirchenpolitiker. Die Auseinandersetzungen um die Reform der Kirchenverfassung in Preussen (1799-1823)*, Bf 1997; B. Oberdorfer, *EKLn V 542-544*; H. Fischer, *TRE XXX 143-189* (bibliogr.); *200 Jahre „Reden über die Religion“*. Akten des 1. Internationalen Kongresses der Sch.-Gesellschaft, Halle, 14.-17. März 1999, B 2000, 2011; U. Barth, *Sch.-Literatur im letzten Drittel des 20. Jahrhunderts*, ThR 66(2001) 408-461; H. Fischer, *Friedrich Daniel Ernst Sch.*, Mn 2001; K. Nowak, *Sch. Leben, Werk und Wirkung*, Gö 2001; J. Brachmann, *Friedrich Sch. Ein pädagogisches Porträt*, Weinheim 2002; U. Schwab, *BBKL IX 253-270*; E. Jüngel, *RGG VII (2004⁴) 904-919*; R. Crouter, *Friedrich Sch. Between Enlightenment and Romanticism*, C 2005, 2008; B. Oberdorfer, W.E. Wyman, *ECh IV 851-863*; Ch. Ellsiepen, *Anschaung des Universums und Scientia Intuitiva. Die spinozistischen Grundlagen von Sch. früher Religionstheorie*, B 2006; G. Meckenstock, *LThK IX (2006) 158-159*; T.N. Tice, *Schleiermacher*, Nas 2006; G. Scholtz, *NDB XXIII 54-57*; *Christentum – Staat – Kultur. Akten des Kongresses der Internationalen Sch.-Gesellschaft in Berlin, März 2006*, B 2008; S. Kleint, *Über die Pädagogik D.F.E. Sch. Theoriebildung im Spannungsfeld von Kritik und Affirmation*, F 2008; *Wissenschaft und Geselligkeit. Friedrich Sch. in Berlin 1796-1802*, B 2008; S. Bermes, *Die Grenzen der Erziehung. Eine Untersuchung zur romantischen Bildungskonzeption Friedrich Sch.*, F 2010; M. Blum, *„Ich wäre ein Judenfeind?“*. Zum Antijudaismus in Friedrich Sch. *Theologie und Pädagogik*, Kö 2010; A. Dole, *Sch. on Religion and the Natural Order*, Ox 2010.

Stanisław Józef Koza

SCHLETZ ALFONS CM, ur. 29 III 1911 w Ostrowitem k. Chojnic, zm. 27 III 1981 w Krakowie, historyk Kościoła.

Uczył się w niższym seminarium duch. misjonarzy św. Wincentego a Paulo w Wilnie (1927-28) i Krakowie (1928-32); 1932-37 odbył studia filoz.-teol. w Instytucie Teol. Księży Misjonarzy w Krakowie; 1936 przyjął święcenia kapł. i nast. został wik. parafii św. Wincentego a Paulo przy kościele pod wezwaniem św. Zofii we Lwowie; 1938-39 pełnił funkcję kapelana szpitala i kliniki uniw. we Lwowie; 1938 uzyskał magisterium z teologii, a 1939 doktorat z filozofii; 1941-44 brał udział w tajnym nauczaniu na terenie Lwowa pod kierunkiem prof. B. Włodarskiego; we IX 1945 przyjechał do Krakowa i został wykładowcą historii Kościoła i misjologii w Instytucie Teol. Księży Misjonarzy (do 1976); 1946 uzyskał habilitację na Wydz. Teologicznym UW i założył czasopismo → „Nasza Przyszłość”; był także dyrektorem Pap. Dzieła Misyjnego Dzieci w Polsce (→ papieskie dzieła I 2), a 1946-49 dyrektorem Stow. Dzieci Maryi w Krakowie przy Instytucie Dobroczynności; 1947 został członkiem i współpracownikiem komisji hist. i do spraw szkolnictwa Pol. Akademii Umiejętności; 1946-48 wykładał historię Kościoła w studium paulinów w Krakowie, a 1947-50 w seminarium duch. w Kielcach; po zawieszeniu przez władze komunistyczne 1953-56 wydawania „Naszej Przyszłości” został kapelanem Państw. Domu Rencistów w Zielonce k. Warszawy; po powrocie do Krakowa wznowił czasopismo; od 1957 wykładał historię Kościoła w Międzyzak. Wyższym Instytucie Katechet. urszulanek w Krakowie; 1968-69 odwiedził Stany Zjedn. i Brazylię, zbierając materiały dotyczące pol. misjonarzy; 1969-72 z jego inicjatywy wniesiono w Krakowie nowy gmach redakcji „Naszej Przyszłości” i Instytutu Badań Historii Kościoła w Polsce.

Z historii zgromadzenia opublikował dzieła: *Dwudziestopięcioletnie Instytutu Teologicznego Księży Misjonarzy w Krakowie na Stradomiu, 1910-1935* (Kr 1935), *Działalność naukowo-oświatowa ks. Józefa Jakubowskiego* (Lw 1939), *Józef Jakubowski żołnierz i kapłan, 1743-1814* (Kr 1945), *Współpraca misjonarzy z Komisją Edukacji Narodowej (1773-1794). Przyczynek do historii kultury i oświaty w Polsce* (Kr 1946), *Siostra*

Róża Okęcka 1878-1932 I. Zarys biograficzny (Kr 1957) oraz liczne artykuły, gł. w „Naszej Przyszłości”, a także „Caritas”, „Przeglądzie Powszechnym”, „Polonia Sacra” i „Annales de la Congregationis de la Mission”; od 1957 współpracował z redakcją *Polskiego słownika biograficznego*.

W. Urban, „Nasza Przyszłość” – dzieło ks. Alfonsa Sch., NP 50(1978) 43-56; tenże, *Profesor Alfons Sch. – twórca naukowego organu dla dziejów Kościoła w Polsce*, PK 25(1982) z. 3-4, 214-217; S. Janacek, SPTK VII 86-91; J. Dukala, PSB XXXV 517-519; tenże, *Misjonarze św. Wincentego w Polsce*, Kr 2001, II 1, 417-428 (bibliogr.).

Wacław Umiński

SCHLICK MORITZ, ur. 14 IV 1882 w Berlinie, zm. 22 VI 1936 w Wiedniu, filozof nauki.

W 1904 doktoryzował się u M. → Plancka na uniw. w Berlinie na podstawie rozprawy *Über die Reflexion des Lichtes in einer inhomogenen Schicht* (B 1904, W 2006); nast. wykładał na uniw. w Rostoku, Kilonii i Wiedniu, gdzie zainicjował powstanie → Koła Wiedeńskiego; był reprezentantem → neopozytywizmu; pod wpływem poglądów L. → Wittgensteina głosił, że filozofia pełni funkcję neg., eliminując bezsensowne (nieweryfikowalne) sądy metafiz. i problemy pozorne, oraz pozyt., dokonując analizy znaczeń sądów nauk. mających charakter hipotetyczny; przyjmując → konwencjonalizm, odrzucił kantowską teorię sądów syntetycznych *a priori*; sądził bowiem, że nauki formalne (logiczno-matematyczne) zawierają sądy analityczne (tautologie), nauki realne zaś – syntetyczne (weryfikowalne empirycznie), zwł. protokolarne (sprawozdawcze) oraz redukowalne do nich zdania ogólne (prawa nauki); uważał, iż indukcja jest biologicznie uwarunkowanym sposobem zgadywania, nie zaś metodą poszerzającą wiedzę pochodzącą z doświadczenia; krytycznie odnosił się do nurtu empirycznego (od Sekstusa Empiryka do E. Macha), niedoceniającego logiki i matematyki jako systemów reguł przydatnych w konstruowaniu systemu wiedzy; odrzucając → empiriokrytycyzm, ograniczając naukę do ścisłego i ekon. opisu danych empirycznych, przyjął założenie → realizmu; krytykował → fenomenologię za pomieszanie poznania i przeżycia; występował przeciw chrześc. etyce obowiązku (samoograniczenie), zakładającej pewny grunt moralności, akceptując staroż. etykę skłonności (samorealizacja), zakładającą prawdopodobieństwo; pierwszej przypisywał heteronomię mor., drugiej – autonomię; opowiadał się za etyką opisową opartą na psychol. analizie.

Sch. opublikował m.in.: *Raum und Zeit in der gegenwärtigen Physik. Zur Einführung in das Verständnis der Relativitäts- und Gravitationstheorie* (B 1917, 1922⁴), *Allgemeine Erkenntnislehre* (B 1918, W 2009), *Fragen der Ethik* (W 1930, 2009); *Zagadnienia etyki*, Wwa 1960) oraz współredagował czasopismo „Schriften zur wissenschaftlichen Weltauffassung”.

H. Buczyńska-Garewicz, *Koło Wiedeńskie*, Wwa 1960, To 1993; *Zurück zu Sch. Eine Neubewertung von Werk und Wirkung*, W 1985; A. Koterski, PEF VIII 957-961; F.O. Engler, *Transformationen der wissenschaftlichen Philosophie und ihre integrative Kraft – Wolfgang Köhler, Otto Neurath und Moritz Sch.*, B 2010.

Honorata Jakuszko

SCHLIEMANN HEINRICH, ur. 6 I 1822 w Neubukow, zm. 26 XII 1890 w Neapolu, niem. archeolog.

Był synem pastora; po nieudanej próbie osiedlenia się w Wenezueli (1841) podjął pracę w kantorze handlowym w Amsterdamie; 1846 założył w Sankt Petersburgu firmę kupiecką; 1850-52 przebywał w Stanach Zjedn., gdzie wzbogacił się na handlu złotem; po powrocie do Rosji 1852 powiększył znacznie swój majątek w wyniku spekulacji związanych z wojną krymską 1854-56; 1858-59 odbył wyprawę na Bliski Wsch., a 1863-66 podróż dookoła świata (zwiedził m.in. Egipt, Indie, Chiny, Japonię, Amerykę); 1866-70 odbył studia orientalistyczne i archeol. w Paryżu.

Sch., zafascynowany od wczesnej młodości eposami Homera i uzdolniony językowo, był prekursorem badań archeol. archaicznej Grecji; we współpracy z wybitnymi archeologami i archi-